

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3(477)

DOI https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2024-6-3

Панченко Анна Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0001-6230-4171

Web of Science Researcher ID: JFS-9883-2023

ЮРИДИЧНІ ОЗНАКИ ПРАВА НА НЕДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті звертається увага на те, що однією із сучасних тенденцій розвитку права соціального забезпечення як самостійної галузі права є розширення меж її предмету за рахунок включення до кола суспільних відносин, що його формують, нових, якими є відносини із недержавного соціального забезпечення.

Аргументується комплексний характер права на соціальний захист, який дозволяє недержавне соціальне забезпечення розглядати як його частину (компонент, елемент тощо). Воно є одним із основних прав людини, походить від фундаментального – права на життя, є позитивним, а не природнім. Зазначається, що право на недержавне соціальне забезпечення належить кожному, як і право на соціальний захист в цілому (а не лише громадянам, як зазначається у ст. 46 Конституції України). Встановлюється, що досліджуване право є позатериторіальним.

Робиться висновок про дуалістичну природу досліджуваного права, адже, перш за все, за допомогою нього задовольняється інтерес окремої особи, що полягає в усуненні або зменшенні негативного впливу соціального ризику, або попередженні його виникнення; крім цього, за рахунок нього здійснюється соціальна функція держави в цілому та створюється основа для можливості вимагати від зобов'язальних суб'єктів соціального захисту.

Доводиться, що праву на недержавне соціальне забезпечення на сучасному етапі розвитку системи соціального захисту в Україні властиві: індивідуальний характер (проте воно може належати і сім'ї у разі, якщо саме сім'ї як єдиному цілому надається спеціальний правовий статус), змішана правова природа із домінуванням публічних засад, майнова основа. Це право здійснюється для профілактики, ліквідації, зменшення негативного впливу соціальних ризиків. Дослідження окремих аспектів його реалізації буде важливим і цінним для доктрини права соціального забезпечення та практики забезпечення цього права.

Ключові слова: соціальне забезпечення, недержавне соціальне забезпечення, соціальний захист, право на недержавне соціальне забезпечення, право, правомочності.

Panchenko A. O. Legal Signs of the Right to Non-State Social Security

The article draws attention to the fact that one of the modern trends in the development of social security law as an independent branch of law is the expansion of the boundaries of its subject by including new ones in the circle of social relations that form it, which are relations of non-state social security.

The complex nature of the right to social protection is proven, which allows non-state social security to be considered as part of it (component, element, etc.). It is one of the basic human rights, it comes from the fundamental right to life, it is positive, not natural. It is noted that the right to non-state social security belongs to everyone, as well as the right to social protection in general (and not only to citizens, as stated in Article 46 of the Constitution of Ukraine). It is established that the investigated right is extraterritorial.

A conclusion is made about the dualistic nature of the studied right, because, first of all, it satisfies the interest of an individual, which consists in eliminating or reducing the negative impact of social risk, or preventing its occurrence; in addition, at its expense, the social function of the state as a whole is carried out and the basis is created for the possibility of demanding social protection from obligated subjects.

It is proved that the right to non-state social security at the current stage of development of the social protection system in Ukraine is characterized by: individual nature (however, it can also belong to the family if the family as a whole is granted a special legal status), mixed legal nature with the dominance of public foundations, property foundation. This right is exercised in order to prevent, eliminate, and reduce the negative impact of social risks. The study of certain aspects of its implementation will be important and valuable for the doctrine of social security law and the practice of ensuring this right.

Key words: social protection, social security, non-state social security, right to non-state social security, right, powers.

Актуальність проблеми. Однією із сучасних тенденцій розвитку права соціального забезпечення як самостійної галузі права є розширення меж її предмету за рахунок включення до кола суспільних відносин, які його формують, нових, якими є відносини із недержавного соціального забезпечення.

Право людини на недержавне соціальне забезпечення на сьогодні практично не досліджене. Не однозначно визначеними та дискусійними залишається співвідношення між його приватно-та публічно-правовими засадами, майнова або не майнова природа, індивідуальний чи колективний характер та багато іншого. Розкрити ці питання стане можливим, всебічно дослідивши ознаки зазначеного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Право на соціальний захист аналізувалось у роботах багатьох сучасних вчених: К.В. Бориченко, С.М. Прилипка, Б.І. Сташківа, С.М. Синчук та ін. Проте, юридична природа права на недержавне соціальне забезпечення допоки не викликала наукового інтересу, що слугувало поштовхом для обрання теми дослідження.

Мета статті – дослідити юридичні ознаки права на недержавне соціальне забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У спеціальній літературі вдало звертається увага на те, що «у сьогоднішніх умовах до предмета права соціального забезпечення включається все більше коло відносин, які раніше не були характерні для цієї галузі права, зокрема щодо здійснення заходів соціального захисту суб'єктами недержавної форми власності, як правило, на підставі договору, фізичним особами та ін.» [1, с. 44].

Право на соціальний захист є правом комплексним. Це означає те, що воно включає в себе менші за змістом, обсягом і межами права, якими є права у сфері забезпечення окремими видами соціального захисту (соціальними послугами, натуральною допомогою, грошовими виплатами, пільгами, медичною допомогою тощо) [2, с. 17]. Беручи до уваги наявність тісного зв'язку між правом на соціальний захист та правом на недержавне соціальне забезпечення це твердження можна застосувати і стосовно останнього.

Оригінальними, але вдалими в контексті нашого дослідження, є висновки Б.І. Сташківа, який вважає, що «конструкція «право соціального забезпечення» традиційна саме для конституційного права, а для права соціального забезпечення більш прийнятно було б говорити про категорію «право на конкретний вид соціального забезпечення» [3, с. 24]. Відштовхуючись від зазначеного, вчений виділяє, наприклад, право на забезпечення грошовими допомогам, право на пенсійне забезпечення, право на отримання пільг тощо.

Вказане вище дозволяє розмірковувати над тим, що право на соціальний захист також може включати в себе окремі самостійні права. Так, приміром, можна говорити про право людини на додатковий соціальний захист, про право громадян на державну соціальну допомогу, право на недержавне соціальне забезпечення та інші, притримуючись різних підходів щодо класифікації форм, видів, проявів, напрямків тощо соціального захисту. Наш, своєю чергою, ґрунтується на найбільш поширеній класифікації організаційно-правових форм соціального захисту населення в Україні. До речі, варто також звернути увагу на представлену у фаховій літературі тезу про в цілому існування лише двох організаційно-правових форм соціального захисту населення: державної та приватної, що може слугувати підставою виділяти, відповідно, право на державне та недержавне соціальне забезпечення.

Допомогти в описі досліджуваного нами права може виявлення та розкриття властивих йому специфічних характеристик.

Передусім досліджуване право як складову загального права на соціальний захист, доцільно назвати одним із основних прав людини [4, с. 172], адже за допомогою його реалізації забезпечується існування людини, відповідний рівень життя у випадку потреби його покращити через складні життєві обставини тощо.

Право на соціальний захист в цілому є таким, що впливає із права на життя. Досить вдало це доводиться міркуваннями, наведеними у дисертації К.В. Бориченко, яка, описуючи право на соціальний захист, доходить висновку, що «за ситуації, коли людина чи сім'я опинилась у стані економічної незабезпеченості та/або соціального неблагополуччя, спричинених соціальним ризиком, саме від належного здійснення заходів соціального захисту часто залежить збереження життя людини та кожного члена її сім'ї» [2, с. 20]. Таке твердження за аналогією на пряму стосується також досліджуваного нами права.

Розвиваючи думку про те, що досліджуване право походить від права на життя, варто зазначити, що право на недержавне соціальне забезпечення доцільно класифікувати як позитивне, а не природне,

що вдало підкреслюється висновками представниці науки конституційного права А.Р. Крусян, яка вважає, що «право на соціальний захист є позитивним правом людини, яке походить від природного права на життя, закріпленого на міжнародно-правовому та конституційному рівні, реалізація якого відбувається шляхом здійснення уповноваженими суб'єктами незалежно від форми власності та виду господарювання своїх функцій, визначених нормативно» [5, с. 36].

Доцільним також видається зазначити про належність права на недержавне соціальне забезпечення кожному, як і права на соціальний захист в цілому (а не лише громадянам, як зазначається у ст. 46 Конституції України). Практика закріплення права на соціальний захист лише за громадянами має місце не лише в національному Основному Законі. Так, наприклад, у ст. 67 Конституції Республіки Польща визначається, що «громадянин має право на соціальне забезпечення у випадку непрацездатності внаслідок хвороби або інвалідності, а також по досягненні пенсійного віку» [6]. Своєю чергою, ст. 47 Конституції Республіки Молдова закріплює, що «право на соціальне забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості або в інших випадках втрати засобів до існування з незалежних від особи обставин мають виключно громадяни Республіки Молдова» [7]. Проте, на нашу думку, говорити про дискримінацію за ознакою належності до громадянства навіть у таких випадках не доводиться, такі формулювання – лише особливості правотворчої практики, адже по суті, соціальний захист у більшій чи меншій мірі поширюється на всіх без виключення осіб, які зіштовхуються із соціальними ризиками. Довести це видається можливим на окремих прикладах здійснення недержавного соціального забезпечення, приміром, у разі допомоги особам, які постраждали від стихійного лиха, бездомним особам, біженцям, особам із нарко- чи алкогольною залежністю та багатьом іншим категоріям, яка може надаватись благодійними чи релігійними організаціями, волонтерами, громадськими об'єднаннями тощо. Громадянство особи-отримувача того чи іншого виду соціального забезпечення, вочевидь, не має ніякого значення.

Досліджуване право є позатериторіальним, адже місце постійного проживання чи перебування людини не впливає на факт його належності їй чи відсутності.

Представниця загальноправової юриспруденції О.Ф. Скакун пропонує класифікувати права на основі такого критерію, як механізм та засоби забезпечення з боку держави, на негативні та позитивні [4, с. 176–178]. Негативні права спрямовані на захист особи від обмежень або втручання, які є небажаними або такими, що порушують свободу особи. Своєю чергою, право на недержавне соціальне забезпечення наряду із великою кількістю інших, які наводяться в джерелі в якості прикладів (право на освіту, на сприятливе навколишнє природне середовище, право на охорону здоров'я), основується на ідеї вченої, є позитивним – адже за допомогою таких прав фіксуються забезпечувані державою права на підвищення життєвого рівня та поліпшення соціального статусу. Такі права забезпечуються кореспондуючими обов'язками держави в особі уповноважених суб'єктів. Говорячи про зобов'язання держави щодо забезпечення права на недержавне соціальне забезпечення, слід дійти висновків, що від неї вимагається вжити «всіх прийнятних (розумних) та належних засобів (англ. reasonable and appropriate measures) для гарантування цього основоположного права у кожному конкретному випадку» [9, с. 46–47].

Наступна характеристика досліджуваного права пов'язана із його приватно-правовою чи публічно-правовою природою. Для розв'язання цієї проблеми цінними видаються висновки Н.В. Галіцина, представлені у роботі, присвяченій визначенню місця соціального права у системі права. Вважаємо за можливе у цьому контексті соціальне право ототожнювати із правом соціального забезпечення та відповідні висновки застосовувати і стосовно природи права на соціальне забезпечення (захист) [8]. Так, зміст роботи дозволяє стверджувати, що відносини із соціального забезпечення (не лише державного, але й недержавного) регулюються нормами як публічного, так і приватного права. Але, одночасно із цим, Н.В. Галіцин заперечує можливість для будь-якої галузі права бути «змішаною», а отже кваліфікує це право як публічне. І лише у випадку відсутності норм публічного права можливим є застосування норм приватних. Розвиваючи цю думку, можна припустити, що основується на конституційному положенні про визнання Україною себе соціальною, соціальні права людини (зокрема на соціальний захист та забезпечення) – суб'єктивні публічні права, що дає підставу вимагати їх виконання від держави.

Але не слід залишати без уваги, на чому нами вже неодноразово наголошувалось, те, що за сьогоденних умов саме недержавний сектор посилює свою роль в процесі підтримки осіб, які цього потребують. В основі таких відносин, передусім, лежить договірне регулювання. Але, не зважаючи на це, право вимоги до цих суб'єктів також можна застосовувати, адже на їх діяльність поширюється законодавство, державні соціальні стандарти тощо.

Продовжуючи зазначене вище, Н.В. Галіцин припускає те, що перехід сфери соціального захисту у приватну площину стане загрозою відмови держави від здійснення соціального захисту населення, що на сьогодні є одним із її основних обов'язків [8, с. 72].

Слушними, враховуючи це, є висновки, що для досліджуваного права, все ж характерна подвійна правова природа, про що дозволяє стверджувати, з-поміж іншого, застосування як договірної, так і нормативного регулювання. Такий підхід представлений, наприклад, у роботі С.М. Прилипка [1, с. 50].

Своєю чергою К.В. Бориченко, зазначає, що «право на соціальний захист однозначно до категорії публічних прав віднести не можна через появу загальнообов'язкового державного соціального страхування, в рамках якого особи самостійно можуть вирішити питання щодо участі у цій організаційно-правовій формі соціального захисту на підставі договору» [9, с. 46].

Приватна складова права соціального забезпечення також розкривається у дисертаційній роботі О.О. Лященко «Договори у праві соціального забезпечення» [10]. Так, вчена доходить висновків про те, що «виступаючи історично публічно-приватною галуззю права, право соціального забезпечення сьогодні зазнає трансформацій під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Сьогодні існує нагальна потреба залучати представників недержавного сектору для вирішення проблем соціального забезпечення населення та окремих його категорій» [10, с. 3].

Не можна залишити без уваги те, що структура досліджуваного нами суб'єктивного права може визначатись не тільки на законодавчому рівні, а й у актах органів місцевого самоврядування, актах соціального діалогу, в відповідних індивідуальних договорах у сфері соціального забезпечення (пенсійних контрактах, договорах про надання соціальних послуг тощо). Як слушно доходить висновків С.М. Синчук, «вона може бути як розширена порівняно із законодавством, так і звужена, а може і не відрізнитися від тієї, що передбачена на централізованому рівні» [11, с. 29].

У нормах колективного договору може закріплюватись право працівників на пільги, житлово-побутове забезпечення, транспортне обслуговування тощо [10, с. 118–119]. Наприклад, Колективний договір Національного університету «Одеська юридична академія» на 2021–2026 роки від 22 березня 2021 року містить Розділ 4 «Соціальна сфера НУ «ОЮА», у якому передбачені окремі види соціального забезпечення (наприклад, заходи із профілактики захворювань, санаторно-курортне забезпечення для працівників та студентів, шанування ветеранів праці та ін.) [12]. Аналогічні норми можуть міститись у колективних договорах приватних підприємств та охоплюватись саме недержавним соціальним забезпеченням.

Однією із ознак права на недержавне соціальне забезпечення виступає його майновий характер, який виражається у можливості для особи отримувати матеріальну допомогу (включаючи грошові виплати, натуральну допомогу) та соціальне обслуговування.

Крім цього, на майновий характер права на недержавне соціальне забезпечення вказує перевагу саме матеріальних видів соціального захисту. Наглядним підтвердженням цього є те, що саме грошові виплати (переважно пенсії), натуральна допомога (незважаючи на те, що за законодавством вона належить до соціального обслуговування), забезпечення технічними засобами реабілітації осіб з інвалідністю та технічними засобами їх пересування – найбільш розповсюджені види підтримки в рамках недержавного соціального забезпечення.

Для опису досліджуваного права також слід визначитись із його індивідуальною чи колективною приналежністю. На перший погляд, це право виступає правом саме окремого суб'єкта, адже є правом людини. Але, у роботах представників теорії права соціального забезпечення можна зустріти й інші точки зору.

Наприклад, у деяких наукових працях, присвячених соціальному обслуговуванню (або праву на нього) обґрунтовується доцільність в якості суб'єкта-отримувача цього виду соціального захисту розглядати не лише особу, а окрему групу суспільства (об'єднану спільним соціальним ризиком). Такими можуть бути, приміром, діти-сироти, молодь, бездомні особи та ін.

Заперечує зазначене К.В. Бориченко, вказуючи на підміну розуміння носія досліджуваного права, адже за будь-яких обставин правовідносини із соціального обслуговування складаються із конкретною особою, яка має право на відповідний вид підтримки, і тільки після цього зазначена особа може розглядатись як член колективу, який в перспективі спільно з іншими буде отримувати соціальну послугу чи їх комплекс [2, с. 38]. Із цим в цілому можна було б погодитись, якщо не враховувати існування т.з. «непрямих соціальних послуг», тобто таких, надання яких здійснюється не конкретному отримувачу, а спрямоване на соціальну групу в цілому, для якої притаманний спільний

соціальний ризик чи ризики (наприклад, створення відповідної інфраструктури для осіб із інвалідністю, будівництво центрів обігріву для бездомних чи безпритульних тощо). Але так чи інакше право на недержавне соціальне забезпечення здійснюється через звернення до зобов'язаного суб'єкта управомоченої на нього фізичної особи.

Крім цього, аналіз законодавства дає можливість говорити про те, що суб'єктом права на соціальний захист (елементом якого, як було доведено вище, є недержавне соціальне забезпечення, відповідно) також є сім'я. Вдалими видаються висновки О.І. Кульчицької, що «сім'я є суб'єктом права соціального забезпечення тоді, коли законодавство визначає її не як сукупність окремих громадян, наділених своїми правовими статусами, а як єдине ціле, наділене галузевим правовим статусом» [13, с. 8].

Для права на соціальний захист в цілому сьогодні притаманне посилення застосування принципів соціального діалогу в процесі його забезпечення. Зростає роль роботодавця у соціальному забезпеченні найманих працівників за допомогою, наприклад, створення корпоративних пенсійних фондів, можливості виступати страхувальником в добровільному медичному страхуванні тощо [10, с. 10].

Право на недержавне соціальне забезпечення передбачає можливість не лише отримувати засоби підтримки для зниження чи подолання впливу соціальних ризиків, а й для профілактики їх настання. Справедливим видається твердження К.В. Бориченко, що «зміна концепції соціального захисту в Україні та правової природи права на соціальний захист як суб'єктивного права особи зумовлена визнаною необхідністю здійснення заходів соціального захисту не лише у зв'язку з настанням несприятливих наслідків відповідних соціальних ризиків, але щодо їх попередження та мінімізації» [2, с. 87]. Звідси, на нашу думку, цілком обґрунтованим буде говорити про те, що і здійснення права на недержавне соціальне забезпечення спрямоване на попередження соціальних ризиків.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, праву на недержавне соціальне забезпечення властиві: індивідуальний характер (проте воно може належати і сім'ї), змішана правова природа із домінуванням публічних засад, майнова основа. Це право здійснюється для профілактики, ліквідації, зменшення негативного впливу соціальних ризиків. Дослідження окремих аспектів його реалізації буде важливим і цінним для доктрини права соціального забезпечення та практики забезпечення цього права.

Література

1. Прилипко С.М. До питання співвідношення «приватного» та «публічного» у праві соціального забезпечення. *Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки»*. 2006. Вип. 32. С. 44–50.
2. Бориченко К.В. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.05 / Одеса, 2020. 452 с.
3. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: навч. посіб. К. : Знання, 2005. 694 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків : Консум, 2001. 636 с.
5. Крусян А.Р. Україна як соціальна держава: концептуальні положення та конституційно-правові реалії. Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), Л.І. Кормич (заст. голов. ред.), М.А. Польовий (відп. секр.) [та ін.] ; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса : Фенікс, 2012. Вип. 44. С. 35–47.
6. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiejz dnia 2 kwietnia 1997 r. Uchwalona Przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjętaprzez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisanaprzez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r. *Dziennik Ustaw*. 1997. Nr. 78. P. 483.
7. Конституція Республіки Молдова от 29 июля 1994 года. *Monitorul Oficial*. 1994. № 1.
8. Галіцин Н.В. Соціальне право: юридична природа та місце в системі права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 34. Т. 2. С. 71–76.
9. Бориченко К.В. Окремі тенденції розвитку права на соціальний захист. *Сучасна університетська правова освіта і наука: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2018 р. Том 2*. Тернопіль: Вектор, 2018. С. 46–49.
10. Лященко О.О. Договори у праві соціального забезпечення: дис...доктора філос. / Лященко, Оксана Олександрівна ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. 238 с.
11. Синчук С.М. Правові ознаки соціального ризику за правом соціального забезпечення. *Актуальні проблеми соціального права: матеріали всеукраїнського «круглого столу» присвяченого 40-річчю кафедри соціального права (1 квітня 2016р.)*. Львів: Кафедра соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка; Український центр соціально-правових досліджень, 2016. С. 28–32.
12. Колективний договір Національного університету «Одеська юридична академія» на 2021–2026 роки від 22 березня 2021 року. URL: <https://onua.edu.ua/ua/doc-admin-ukr/6357-kolektivnij-dogovir-nu-ouua-na-2021-2026-roki>
13. Кульчицька О.І. Суб'єкти права соціального забезпечення України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. К.: 2007. 20 с.

References

1. Prylypko, S.M. (2006). Do pytannia spivvidnoshennia «pryvatnoho» ta «publichnoho» u pravi sotsialnoho zabezpechennia [To the question of the ratio of “private” and “public” in the law of social security]. *Derzhava i pravo. – State and law*, 32, 44–50 [in Ukrainian].
2. Borychenko, K.V. (2020). Yurydychnyi mekhanizm zabezpechennia prava na sotsialnyi zakhyst [The legal mechanism for ensuring the right to social protection]. *Doctor's thesis*. Odesa: NU «OJA» [in Ukrainian].
3. Stashkiv, B.I. (2005). *Teoriia prava sotsialnoho zabezpechennia [Theory of social security law]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
4. Skakun, O.F. (2001). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law]*. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
5. Krusian, A.R. (2012). Ukraina yak sotsialna derzhava: kontseptualni polozhennia ta konstytutsiyno-pravovi realiï [Ukraine as a social state: conceptual provisions and constitutional and legal realities]. S.V. Kivalov (Eds.), *Aktualni problemy polityky – Actual problems of politics: Proceedings of the Scientific Conference organized by Southern Ukraine gender center problems*. (Vols. 44), (pp. 35–47). Odesa: NU «OJA» [in Ukrainian].
6. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiejz priynyata 2 kwietnia 1997 roku. [Constitution of the Republic of Poland from April 2 1997]. *Dziennik Ustaw – Statute Diary*, 32, 483. [in Polish].
7. Konstytutsiia Respublyky Moldova priynyata 29 ijulya 1994 goda [Constitution of the Republic of Moldova of July 29 1994]. *Monitorul Oficial–Monitorul Oficial*, 1 [in Moldovan].
8. Halitsyn, N.V. (2015). Sotsialne pravo: yurydychna pryroda ta mistse v systemi prava [Social law: legal nature and place in the legal system]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu–Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 34, vols. 2, 71–76 [in Ukrainian].
9. Borychenko, K.V. (2018). Okremi tendentsii rozvytku prava na sotsialnyy zakhyst [Certain trends in the development of the right to social protection]. Proceedings from: *VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Suchasna universytetska pravova osvita i nauka» – The Eighth International Scientific and Practical Conference «Modern university legal education and science»*. (Vols. 2), (pp. 46–49). Kyiv, Natsionalnyi aviatsiynnyy universytet [in Ukrainian].
10. Liashchenko, O.O. (2022). Dohovory u pravi sotsialnoho zabezpechennia [Contracts in social security law]. *Candidate's thesis*. Odesa: NU «OJA» [in Ukrainian].
11. Synchuk, S.M. (2016). Pravovi oznaky sotsialnoho ryzyku za pravom sotsialnoho zabezpechennia [Legal signs of social risk under the law of social security]. *Aktualni problemy sotsialnoho prava–Actual problems of social law: Proceedings of the All-Ukrainian “round table” dedicated to the 40th anniversary of the Department of Social Law*. (pp. 28–32). Lviv: Lvivskiy natsionalniy universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
12. Kolektyvnyi dohovor Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» na 2021–2026 roky vid 22 bereznya 2021 roku [The collective agreement of the National University “Odesa Law Academy” for the years 2021–2026 was adopted on March 22, 2021]. Retrieved from: <https://onua.edu.ua/ua/doc-admin-ukr/6357-kolektivnij-dohovir-nu-oyua-na-2021-2026-roki> [in Ukrainian].
13. Kulchytska, O.I. (2007). Sub'iekty prava sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy [Subjects of social security law]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv: NU named after T. Shevchenko [in Ukrainian].